

5. Byrzeniuk, H.M., & Markov, A.P. (1997). Basics of sociocultural design:– St. Petersburg: SPSUP [in Russian].
6. Bocheliuk, V.I., & Bocheliuk, V.V. (2006). Leisure knowledge. Kyiv: Centre textbooks [in Ukrainian].
7. Volovyk, A.F., & Volovyk, V.A. (1998). Education of leisure. Moscow: Flynta [in Russian].
8. Zatsypyna, M.B. (2008). Culture of leisure in the family. Modern preschool education: theory and practice, 2, 74-82 [in Russian].
9. Kudrenko, T. V. (2013). Specificity values family priorities in the field of leisure: IV the Fourth Proceedings of the International Scientific Conference " Problems and prospects of development of education". (pp. 149-150). Perm: Mercuri [in Russian].
10. Oliinyk, O.O. (2014). Psychological assistance in field of family leisure, Question of Cultural Studies. (Is. 30), (pp. 88-94). Kyiv: KyivNUC&A [in Ukrainian].
11. Petrova, I.V. (2005). Leisure in foreign countries. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
12. Chernykov, A.V. (2012). Systemic family therapy: Integrative diagnostic model. Moscow: "Klass" [in Russian].
13. Yaroshenko, N.N. (2009). History and methodology of the theory of socio-cultural activities. Moscow: MSKUC&A [in Russian].

*Стаття надійшла до редакції 22.01.2016 р.*

УДК 7.01:111.852

**Парфьонова Оксана Ігорівна,**  
кандидат історичних наук, доцент кафедри  
культурології Київського національного  
університету культури і мистецтв  
[parfenova2002@ua.fm](mailto:parfenova2002@ua.fm)

### ЕСТЕТИКА І. КАНТА В КОНТЕКСТІ МИСТЕЦЬКИХ ПРАКТИК XVIII СТОЛІТТЯ

**Мета роботи.** Дослідження пов'язане із визначенням кола мистецьких практик XVIII ст., на тлі та під впливом яких сформувалася естетика І. Канта у частині вчення про прекрасне і про роль генія у мистецтві. **Методологія дослідження** полягає у поєднанні методу текстуального аналізу трактатів І. Канта з метою експлікації інформації відсилочно-ілюстративного характеру в аргументативному дискурсі кантівської естетики та біографічного методу, який дає змогу корелювати висновки, отримані за допомогою попереднього методу, підвищуючи рівень їх достовірності. **Наукова новизна** роботи полягає у розширенні уявлень про вплив літератури і візуальних мистецтв XVIII ст. на формування естетичних поглядів І. Канта. **Висновки.** Доведено, що в якості теоретичних джерел кантівської естетики виступили не тільки, власне, філософські концепції (Баумгартен, Юм, Бьорк), а й стильова поліфонія мистецтв "галантного століття", перш за все, літератури, яка, зокрема, вплинула на вчення І. Канта про "незацікавлений" характер естетичного судження. Основним мистецьким детермінативом естетичної концепції І. Канта є підстави вважати художню літературу, на тлі якої вплив візуальних арт-практик варто визначити як другорядний.

*Ключові слова:* І. Кант, література, образотворче мистецтво, рококо, сентименталізм, класицизм.

*Парфёнова Оксана Игоревна, кандидат исторических наук, доцент кафедры культурологии Киевского национального университета культуры и искусств*

#### **Эстетика И. Канта в контексте художественных практик XVIII века**

**Цель работы.** Исследование связано с определением круга художественных практик XVIII ст., на фоне и под влиянием которых сформировалась эстетика И. Канта в части учения о прекрасном и о роли гения в искусстве. **Методология исследования** состоит в объединении метода текстуального анализа трактатов И. Канта с целью экспликации информации отсылочно-иллюстративного характера в аргументативном дискурсе кантовской эстетики и биографического метода, который позволяет коррелировать выводы, полученные с помощью предыдущего метода, повышая уровень их достоверности. **Научная новизна** работы состоит в расширении представлений о влиянии литературы и визуальных искусств XVIII ст. на формирование эстетичных взглядов И. Канта. **Выводы.** Было доказано, что в качестве теоретических источников кантовской эстетики, выступили не только, собственно, философские концепции (Баумгартен, Юм, Бьорк), но и стилевая полифония искусств "галантного столетия", прежде всего, литературы, которая, в частности, повлияла на учение И. Канта об "незаинтересованном" характере эстетичного суждения. Основным художественным детерминативом эстетичной концепции И. Канта есть основания считать художественную литературу, на фоне которой влияние визуальных арт-практик нужно определить как второстепенные.

*Ключевые слова:* И. Кант, литература, изобразительное искусство, рококо, сентиментализм, классицизм.

*Oksana Parf'onova, candidate of history, associate professor of culturology department, Kyiv National University of Culture and Arts*

### **I.Kant's aesthetics in context of art practices of the XVIII century**

**The purpose of the article** is to determine the sphere of art practices of the XVIII century against the background and under the impact of which I.Kant's aesthetics regarding doctrine about the beautiful and the role of a genius in art was developed. **Methodology of investigation** consists in combination of a method of textual analysis of I.Kant's treatises with the purpose of explication of referential and illustrative information in argumentative discourse of I.Kant's aesthetics and a biographic method which allows to correlate the conclusions received by means of the previous method increasing the level of their credibility. **Scientific novelty of work** consists in expansion of ideas about the influence of literature and visual arts of the XVIII century on the development of I.Kant's aesthetic views. **Conclusions.** It was proved that not only philosophical concepts (Baumgarten, Hume, Burke) had served as theoretical sources of Kant's aesthetics but also the style polyphony of arts, first of all, literature of "courteous century" which had influenced Kant's doctrine about "disinterested" character of aesthetic judgment. Fiction is supposed to be the main art determinative of I.Kant's aesthetic concept against a background of which the impact of visual art practices should be defined as minor.

*Keywords:* I. Kant, literature, fine arts, rococo, sentimentalism, classicism.

Останнім часом у вітчизняному мистецтвознавчому, філософському і культурологічному дискурсах актуалізувалося питання світоглядних основ художньої творчості. Так, Ю. Романенковою експліковано світоглядні універсали як детермінативи творчості німецьких романтиків [15]. Автор здійснила спробу відстежити вплив теоретичних парадигм світогляду, що набували поширення у "зламні" епохи, на мистецтво, зокрема на процес стилеутворення.

Одним з теоретиків, чії ідеї у свій час потужно вплинули на європейську художню культуру і мистецтво, у тому числі на становлення романтизму, був І. Кант.

І. Канту присвячена численна література, переважно історико-філософського спрямування: В. Ф. Асмус [1], А. В. Гулига [4], І. С. Нарський [11], Т. І. Ойзерман [13]. У цих дослідженнях, які стали вже класичними, філософія І. Канта була розглянута і проаналізована настільки всебічно, що, здавалося б, не можна додати майже нічого, що залишилося б поза увагою їх авторів. Так, В. Асмус детально охарактеризував аналітику прекрасного і вчення про мистецтво в філософії І. Канта [1, 435-531]; теорію мистецтва І. Канта прискіпливо проаналізував І. С. Нарський [11, 49-176]; дещо менше зосередився на естетичній складовій кантівської філософії Т. І. Ойзерман [13]. Втім, усі вони аналізували вчення І. Канта про прекрасне, не виходячи, так би мовити, за межі власне філософського дискурсу. Лише А. Гулига, відмітивши, що "Кант прийшов до естетики, відштовхуючись не від проблем мистецтва, а від потреб філософії" [4, 197], розширив контекст аналізу естетичної складової його філософського спадку, залучивши для цього характеристику мистецького життя Кенігсбергу як можливого чинника впливу на деякі риси кантівської естетики.

З останніх праць варто назвати дисертаційне дослідження Ю. О. Загородневої, в якому автор аналізувала класифікацію мистецтв І. Канта [5].

Утім, незважаючи на наявність досліджень, такий аспект, як вплив мистецьких практик XVIII ст. на концептуальні положення кантівської естетики, залишається в цілому малодослідженим.

Мета дослідження. У цій статті ми ставимо за мету окреслити коло мистецьких практик, на тлі та під впливом яких сформувалася естетика І. Канта у частині вчення про прекрасне і про роль генія у мистецтві.

Об'єктом обрано естетику І. Канта, предметом – проблему прекрасного в філософії І. Канта в світлі експлікованих і неексплікованих інспірацій, викликаних мистецькими практиками XVIII ст.

Виклад основного матеріалу. Обговорення проблеми прекрасного в дискурсі античної філософії розпочав Платон та відобразив цю специфіку в діалозі "Протагор". Наведені у цьому діалозі аргументи та контраргументи Сократа і Протагора можна вважати точкою біфуркації античної філософії, від якої логіка дискусії пішла двома шляхами: до релятивізації і суб'єктивізації філософії кінчної школи, і в напрямку пошуків обґрунтування абсолютного характеру прекрасного в системі об'єктивного ідеалізму Платона, а через нього і неоплатоніків – в середньовічній філософській догматиці. З поверненням в добу Ренесансу антропологічного характеру філософії до певної міри актуалізується і "парадигма кініків". Однак, з Нового часу філософський антропоцентризм починає тіснити нова сцієнтоцентрична парадигма, що формує нову точку біфуркації: емпіризм – раціоналізм. Послідовне і несуперечливе з точки зору внутрішньої логіки розгортання філософської думки у напрямі емпіризму призводить через сенсуалізм (Д. Локк) до агностицизму (Д. Юм) і до крайньої форми суб'єктивного ідеалізму – соліпсизму (Д. Берклі).

У цьому контексті німецьку філософію XVIII ст. можна розглядати як спробу синтезу емпіризму і раціоналізму, зокрема в естетиці О. Баумгартена "Естетика, призначена для лекцій"

(1750-1758) і особливо І. Канта, "Критика здатності судження" (1790) що відноситься до пізніх творів мислителя .

Теоретичні джерела кантівської філософії добре вивчені, це – з одного боку раціоналізм Г. Лейбніца, Х. Вольфа і автора неологізму "естетика" О. Баумгартена і філософський англійський сенсуалізм (Е. Бьорк, Ф. Хатчесон, Е. Шефтсбері), включаючи агностицизм Д. Юма – з іншого [1; 5]. (Про те, що філософія О. Баумгартена слугувала відправною точкою для кантівського "критицизму", фактично свідчить сам І. Кант [7, 64]).

Крім того, кантівська теорія прекрасного мала свою передісторію в теоріях прекрасного Г. Лессінга і І. Вінкельмана, кантівська теорія генія – в теоріях французів Ж.-Б. Дюбо ("Критичні роздуми про поезію і живопис" (1719)) і Д. Дідро ("Філософські дослідження про походження і природу прекрасного" та "Племінник Рамо"), кантівська теорія естетичного судження як судження самку – в теорії національного смаку як основи мистецтва, що належала французу де Келюсу, і у критиці Г. Лессінгом "хибного смаку" і "необґрунтованих суджень".

Залишаючись в межах класичної (аристотелівської) парадигми мистецтва, Г. Лессінг критикує класицистичне мистецтво у його "Лаокоон, або про межі живопису і поезії" (1766) в царині театральної драматургії за властиві класицизму прийоми описовості, а не дії. Слід звернути увагу, що об'єктом його критики виступає переважно французька драма. Однак констатація Г. Лессінгом необґрунтованого характеру суджень як оцінки "хибного смаку" не виходить за межі констатації і резонерства на рівні здорового глузду. Водночас Г. Лессінг, критикуючи літературно-драматургічний класицизм, з пієтетом ставиться до античного мистецтва, з арсеналу якого, до речі, живився європейський класицизм XVIII ст. Розглядаючи прекрасне як ідеал, що має абсолютний характер, а тому є однаковим для всіх часів і народів, Г. Лессінг в якості такого ідеалу визначав античне (давньогрецьке мистецтво).

У цьому погляді Г. Лессінга співпадають з поглядами і оцінками І. Вінкельмана, на "Історію мистецтва древності" на якого прямо посилається і яку високо оцінює [12, 496].

Але І. Кант "вихований" на літературі німецького рококо: Віланда він ставить на один рівень із Гомером [8, 145], а Клопштока – з Вергілієм [9, 223]. Щоправда, Клопшток – представник не стільки рококо, скільки сентименталізму, до якого "додано" стилістику бароко і класицизму, однак він вважався суто німецьким національним поетом, який до того ж вкрай негативно ставився до італійського і французького мистецтва і виступав проти "сліпого поклоніння" мистецтву давнього світу [14].

На відміну від Віланда і Клопштока, в естетичних трактатах Канта жодних згадок ані Вінкельмана, ані Лессінга немає, так як і Келюса, Дюбо і навіть Дідро. Відсутність прізвища останнього особливо дивує, адже інших представників французького Просвітництва І. Кант не тільки часто згадує, але й цитує (Вольтера, Руссо, Гельвеція, Монтеск'є, Д'Аламбера). Утім характер цих посилок різний: з Вольтером І. Кант погоджується [8, 176], точку зору Руссо категорично заперечує [9, 262], до Монтеск'є і Д'Аламбера апелює як до авторитетів, що підтверджують його точку зору [9, 263], Гельвеція – переповідає [10, 291].

Іншим є ставлення І. Канта до англійських філософів – представників сенсуалізму: Ф. Хатчесона, Е. Шефтсбері, Д. Юма, Е. Бьорка. Останній викликає у Канта особливий пієтет, він вважає, що Е. Бьорк "заслуговує бути названим як найзнаменитіший автор" [8, 105] і якого називає представником психологічного трактування естетичних суджень, чий розбір піднесеного і прекрасного "напрочуд гарний" [8, 106]. Таким чином, саме трактат Е. Бьорка "Філософські дослідження походження наших ідей піднесеного і прекрасного" [2] є експлікованим самим І. Кантом теоретичним джерелом кантівської естетики. Однак, відштовхуючись від теорії моральних почуттів, І. Кант позбавляє судження про прекрасне епістемологічного статусу, що відрізняє його від позиції англійського сенсуалізму, зокрема, Ф. Хатчесона і Е. Шефтсбері.

Якщо вчення І. Канта про прекрасне можна вважати цілком умоглядним, "виведеним" з суто філософської рефлексії, передусім, філософії О. Баумгартена (відомо, що, спираючись на його "Метафізику", І. Кант тривалий час читав свої лекції в університеті Кенігсберга, а перша з кантівських "Критик" – "Критика чистого розуму" – недаремно розпочинається з "Трансцендентальної естетики"), то відносно вчення про прекрасне в мистецтві емпіричною базою, якщо про таку взагалі можна говорити відносно філософії І. Канта, виступали вербальні джерела: література і "перекази" свідків, тобто те, про що І. Кант *читав* (курсів мій. – О.П.), але чого не мав бачити на власні очі. Останнє не дивно: Італії і Франції філософ не відвідував та й взагалі далі, ніж на відстань 120 км., від Кенігсберга не виїжджав.

З візуальних мистецтв увагу І. Канта привертає, насамперед, архітектура.

Ось в "Аналітиці піднесеного", книзі другій "Критики естетичної здатності судження" І. Кант згадує про єгипетські піраміди: як "відмічає Саварі (Клод-Етьєн Саварі – французький мандрівник,

якому належать три томи "Листи про Сірію та Єгипет" (1785-1786) – О.П.) у своїх повідомленнях (тут і далі виділено мною – О.П.) з Єгипту: щоб зазнати повного зворушення від величини пірамід, не слід підходити надто близько до них, але й не треба відходити од них надто далеко..." [8, 74]. Саме цим можна також, – продовжує він, – "пояснити й ту збентеженість чи певного роду розгубленість, які, як розповідають, охоплюють глядача у церкві св. Петра в Римі..." [8, 75].

Подібного роду звернення за прикладами до архітектури І. Кант робить в іншій роботі – "Спостереження над чуттям прекрасного і піднесеного" (1797): "Вид єгипетських пірамід, як розповідає Газельквіст, – зворушує нас значно більше, ніж те, що можна собі уявити з усіх описів, проте їх будова є простою і благородною" [9, 217]. Там само І. Кант продовжує вже без посилань на автора свідчень: "Церква св. Петра в Римі є чудовою, оскільки на її архітектурі, великій і простій, краса, наприклад, золото, мозаїка і т.п., розподілена так, що відчуття піднесеного усе ж є домінуючим, то і сам предмет називається чудовим" [9, 217]. Ця видатна архітектурна споруда знов згадується І. Кантом, але вже в "Антропології з прагматичної точки зору": "з достеменним, ідеальним смаком може сповна поєднуватись розкіш, тобто щось піднесене, яке водночас є прекрасним (як от розкішне зоряне небо, або, якщо це звучить не надто низько, собор св. Петра у Римі)" [10, 340].

У цій самій роботі наведено приклад з віллою Палагонія: "коли художник працює за образами, що схожі на твори природи, то його твори називаються *природними* (курсив І. Канта – О.П.); та коли ж він (принц Палагонський в Сицилії) виготовляє їх за образами, які не можуть траплятися в досвіді, то вони називаються химерними, неприродними, карикатурними; такі вимисли є мов сновидіннями несплячого... – Ми часто і радо граємо уявою, але і уява (як і фантазія) так само часто, і інколи дуже не до речі, грає нами" [10, 287].

Цю споруду І. Кант на власні очі не бачив (він навіть не уточнює, що химери прикрашають віллу), тож отримував відомості щодо неї за допомогою якихось друкованих джерел. Таким літературним джерелом не могла бути "Італійська подорож" Й. Ф. Гьоте, оскільки видана вона була вже після смерті філософа з Кенігсберга. Хіба що автор "Фауста", який під час своєї подорожі до Італії 1786-1788 рр. відвідав передмістя Палермо Багерію, де знаходиться згадана вілла, і надав її яскраве описання, надрукував фрагмент з описанням свого відвідування маєтку графа Палагонського [3, 485-486] до 1798 р. – року видання І. Кантом його "Антропології з прагматичної точки зору". Однак, І. Кант зазвичай називає авторів, але автора цієї інформації він не наводить. Щодо Гьоте, то його прізвище в роботах І. Канта не зустрічається.

Описання химер вілли Палагонія є у Вольтера, І. Кант міг бути з цим описанням знайомий, проте Вольтер у цьому контексті не згадується.

В "Антропології з прагматичної точки зору" І. Кант згадує "руїни Пальміри, Бальбека і Персеполя – "це промовисті пам'ятки мистецтва давніх царств і сумні прикмети зміни усіх речей" [10, 309].

З власне художників згадування І. Канта (у "Спостереження над чуттям прекрасного і піднесеного") заслуговує лише У. Хогарт [9, 222], з гравюрами якого філософ міг бути знайомий, оскільки вони широко тиражувалися. Можливо тому з поміж живописців І. Кант віддає перевагу "живописцю ідей": "*Живописець природи* з пензлем або пером в руках... ще не володіє художнім духом; єдиний майстер у красних мистецтвах – це *живописець ідей*" (курсив І. Канта – О.П.) [10, 343].

Інша справа – література. "Критика естетичної здатності судження" та інші трактати пістріє прізвищами поетів XVII-XVIII ст.: німців Віланда, Клопштока, які поставлені І. Кантом на один щабель із Гомером і Вергілієм [9, 223], англійців: Шекспіра, Мільтона, Батлера і Стерна [10, 327], а знайомство з Дефо і Річардсоном відображують посилання на героїв їх романів, які користувалися такою популярністю, що імена літературних персонажів Робінзона і Грандисона стали нарицательними [10, 235]. І хоч англійською І. Кант не володів, він читав англійських поетів, як і філософів, у перекладах німецькою.

Арт-практики Західної Європи XVIII ст. – це співіснування класицизму, бароко, рококо і сентименталізму. На рококо і сентименталізм як культурно-мистецьке тло, на основі якого формувалась і який водночас заперечувала естетика Канта, звернув увагу Ф. Шеллінг, що писав: "...у добу найглибшого приниження мистецтва, коли царювала пуста сентиментальність, а від мистецтва очікували то брутальної матеріальної насолоди (йдеться про відвертий гедонізм, зокрема французького, образотворчого мистецтва рококо – О.П.), то покращення звичаїв, ...коли було повністю забуто ...прекрасне, ...Кант піднімається до ідеї мистецтва в його незалежності від будь-якої іншої мети, крім тієї, яка міститься у ньому самому, стверджує безумовність краси..." [16, 31]

Ця варіативність ціннісно-оціночного дискурсу художньої культури і мистецтва XVIII ст. є ґрунтом, на якому формувалась естетика І. Канта і, зокрема, його теорії прекрасного, як співвіднесеність предиката судження із суб'єктом з його почуттям задоволення чи незадоволення. Суб'єктивізація естетичного

судження як судження самку (а про смаки, як відомо, не сперечаються, себто не співвідносять з критерієм істинності) – результат у тому числі і стильової поліфонії мистецьких практик XVIII ст.

Висновки. Друковане слово, літературна рефлексія від, власне, філософського дискурсу до белетристичного, було головним джерелом філософії І. Канта. Саме через це з-поміж "красних мистецтв" філософ віддавав першість поезії і ораторському мистецтву, а з них перше місце посідала поезія. З текстуального аналізу трактатів І. Канта витікає, що він був непогано обізнаний з творами літератури і ораторськими текстами. З власне мистецьких арт-практик – література німецького рококо (К. М. Віланд), англійського (С. Річардсон, Л. Стерн, Е. Юнг), французького (Ж.-Ж. Руссо, Вольтер) і німецького (Ф. Г. Клопшток) сентименталізму, а також англійського літературного класицизму (Дж. Мільтон).

Візуальні ж арт-практики особливого впливу на Канта не здійснили через його просторову самоізолюваність у Кенігсберзі, і, у свою чергу, не зазнали впливу з боку кантівської філософії. Якщо згадки про архітектурні пам'ятники на сторінках його філософських трактатів зустрічаються, то про образотворчі мистецтва мова майже не йде, що ставить питання щодо його обізнаності з візуальними мистецтвами: живописом і скульптурою.

І. Кант залишається в межах аристотелівської парадигми мистецтва як мімесису. Разом із тим, поглиблення суб'єктивності критерію прекрасного взагалі, і характеристика генія як таланта, що "дає мистецтву правило", – це точка біфуркації, від якої починається формування принципово нової парадигми мистецтва і розуміння прекрасного, в якій відбувається поступова ревізія погляду на мистецтво як наслідування природі та її розгляду в якості критерію прекрасного в мистецтві, і в якій посилюється увага до ролі митця, котрий вже не обов'язково має наслідувати природі, а, навпаки, створюватиме її сам, ставлячи власний опус над схожістю або подібністю до природи. Таким чином, можемо розглядати естетику І. Канта як ідейне джерело не тільки майбутнього романтизму, але й більш віддаленої суб'єктивістської парадигми мистецтва і художньої творчості, що оформлюється з другої половини XIX ст.

### Література

1. Асмус В.Ф. Иммануил Кант / В.Ф.Асмус. – М.: Наука, 1973. – 539 с.
2. Берк Э. Философские исследования происхождения наших идей возвышенного и прекрасного / Берк Э. – М.: Искусство, 1979.
3. Гете Й. Ф. Итальянское путешествие / Й. Ф. Гете. – М.: Б.С.Г.- Пресс, 2013. – 655с.
4. Гулига А.В. Кант / Гулига А.В. – М.: Молодая гвардия, 1977. – 304 с.
5. Загороднева Ю.А. Судьба "приятных" и "изящных" искусств И.Канта в современной культуре / Ю. А. Загороднева: дис... канд. культурологии. – Саратов, 2013. – 168 с.
6. Иванов В. Л. "Метафизика" Баумгартена в традиции немецкой школьной философии XVIII в. / В.Л. Иванов // EINA1: Проблемы философии и теологии. – № 1. – 2012. – С.108–140.
7. Кант Иммануил. Трансцендентальная эстетика / Иммануил Кант. Критика чистого разума; пер. с нем. Н. Лосского. – М.: Эксмо, 2009. – С.63–89.
8. Кант Иммануил. Критика эстетичної здатності судження / Иммануил Кант. Эстетика; пер. з нім. Б. Гавришкова. – Львів: Аверс, 2007. – С.15–210.
9. Кант Иммануил. Спостереження над чуттям прекрасного і піднесеного / Иммануил Кант. Эстетика; пер. з нім. Б. Гавришкова. – Львів: Аверс, 2007. – С.211–274.
10. Кант Иммануил. Антропология з прагматичної точки зору / Иммануил Кант. Эстетика; пер. з нім. Б. Гавришкова. – Львів: Аверс, 2007. – С. 275–346.
11. Нарский И.С. Западноевропейская философия XIX века / Нарский И.С. – М.: Высшая школа, 1976. – 585 с.
12. Лессинг, Г. Е. Лаокоон, или о границах живописи и поэзии; пер. Е.Эдельсона/ Г. Лессинг. Избранные произведения. – М.: Художественная литература, 1953. – С.385–516.
13. Ойзерман Т.И. Кант и Гегель. Опыт сравнительного исследования / Ойзерман Т.И. -М.: Канон+, 2008. – 520с.
14. Пуришев Б. Клопшток Фридрих Готлиб / Б. Пуришев: Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclop/le5/le5-3121.htm>.
15. Романенкова Ю.В. Мироззренческие универсалии периодов Stilwandlung в мировом художественном процессе / Ю. В. Романенкова. – К. : Химджест, 2009. – 276 с.
16. Шеллинг В. Ф. Й. Иммануил Кант/ Шеллинг В. Ф. Й. Сочинения 2 т.: пер. с нем. М. И. Левиной и А. В. Михайлова. – Т. 2. – М.: Мысль, 1989. – С. 27–33.

### References

1. Asmus V.F. (2005). Immanuel Kant. Vysshaja shkola [ in Russian].
2. Berk E.(1979). Philisophical investigations of our concepts of the sublime and the beautiful origin. M.: Iskusstvo [ in Russian].
3. Gete Y.F.(2013). A trip to italy.( N.A.Kholodkovskiy, Trans). M.:B.S.G.- Press [ in Russian].